‘ઝલક’, ‘પગરવ તારા’

- ઉદય શાહ

(મો) ૯૪૨૮૮૮૨૬૩૨

જુલાઈ-૨૦૨૬

હૃદય પર જે બાબત ઘસાયા કરે છે,
અનુવાદ પામી લખાયા કરે છે.
- લીલા પટેલ ‘ઝલક’
ગઝલસંગ્રહ : પગરવ તારા
ગઝલ ક્રમાંક : ૫૮

સૌપ્રથમ લીલા પટેલ ‘ઝલક’ને એમના પ્રથમ ગઝલસંગ્રહ ‘પગરવ તારા’ પ્રકાશિત કરવા બદલ હૃદયપૂર્વક ખૂબ ખૂબ અભિનંદન અને શુભેચ્છાઓ પાઠવું છું તથા સપ્ટેમ્બર-૨૦૨૫માં પ્રકાશિત થયેલ સંગ્રહ માટે અવલોકન લેખ છેક જુલાઈ-૨૦૨૬માં પ્રસ્તુત કરવા બદલ માફી પણ ચાહું છું.

પ્રથમ ગઝલસંગ્રહને કારણે જ લીલા પટેલ ‘ઝલક’ને નવોદિત ગઝલકાર કહી શકાય. પરંતુ એમની ગઝલોને માણતી વખતે તેઓ નવોદિત ગઝલકાર હોવાનો અહેસાસ બિલકુલ ન થાય એવી સુંદર ગઝલો એમણે આ પ્રથમ ગઝલસંગ્રહમાં પ્રસ્તુત કરી છે. કોઈપણ સર્જકનું બધું જ સર્જન બધાને જ ગમી જાય એવું હોતું નથી પરંતુ મોટેભાગનું સર્જન ઘણા બધાને ગમી જાય એ ઘણી મોટી વાત છે. લીલા પટેલ ‘ઝલક’ એમના પ્રથમ ગઝલસંગ્રહ ‘પગરવ તારા’માં જ ઘણી ગઝલો ઘણાને ગમી જાય એવું કામ કરી દીધું છે.

અસરકારક સુંદર મતલા આખી ગઝલને સુંદર બનાવવામાં મોટો ભાગ ભજવે છે. તેઓ આ બાબતે પણ ઘણે અંશે સફળ રહ્યા છે. આગળ પ્રસ્તુત મતલાને માણવાથી આ વાતને અનુભવી શકાશે.

ગઝલસંગ્રહમાં ગઝલની સાથે ગઝલના છંદ ઉપરાંત ગઝલમાં કાફિયા-વ્યવસ્થા દર્શાવતો હાલમાં એકમાત્ર ગઝલસંગ્રહ એટલે લીલા પટેલ ‘ઝલક’ દ્વારા પ્રસ્તુત કરવામાં આવેલ ગઝલસંગ્રહ ‘પગરવ તારા’. આ ઉપરાંત ગઝલમાં કાફિયા અને છંદ વૈવિધ્ય જાળવવાનું કામ પણ એમણે આ ગઝલસંગ્રહમાં સફળતાપૂર્વક કરી બતાવ્યું છે. આખા ગઝલસંગ્રહમાં કાફિયાદોષ તો નથી જ પરંતુ છંદદોષની શક્યતા પણ નહીંવત છે.

લીલા પટેલ 'ઝલક' દ્વારા પ્રસ્તુત આ ગઝલસંગ્રહ 'પગરવ તારા'માં તેઓએ વૈવિધ્યપૂર્ણ કાફિયા સાથે ફકત શુદ્ધ છંદોના અખંડિત અને ખંડિત સ્વરૂપના કુલ ૨૬ છંદોનો પ્રયોગ કર્યો છે. તેઓએ મિશ્ર છંદોનો તથા એકસાથે બે લઘુનો એટલે કે 'લલ' સ્વરૂપના પ્રયોગવાળા છંદોનો પ્રયોગ બિલકુલ ટાળી દીધો છે.

આમ નવોદિત ગઝલકારોને છંદ અને કાફિયાની ચુસ્તતાના અભ્યાસ માટે આ ગઝલસંગ્રહ ખૂબ જ ઉપયોગી નિવડશે એવું મારું માનવું છે.

ગઝલરૂપી પુષ્પો ચૂંટીને કુલ ૧૦૫ પુષ્પોનો ગુલદસ્તો લીલા પટેલ 'ઝલક' દ્વારા એમના ગઝલસંગ્રહ 'પગરવ તારા' સ્વરૂપે ગઝલવિશ્વને અર્પણ કરીને ગૌરવપૂર્ણ કામ કર્યું છે, એ બદલ એમને ફરથી ખૂબ ખૂબ અભિનંદન અને શુભેચ્છાઓ પાઠવું છું. આ ઉપરાંત ગઝલસંગ્રહ 'પગરવ તારા'માં 'વિશેષ સમજૂતી' હેઠળ મને ગુરુપદ આપવા બદલ તથા એમાં 'સંદર્ભ પુસ્તકો'માં મારા જ બે પુસ્તકો 'ગઝલનું છંદશાસ્ત્ર' અને 'ગુજરાતી ગઝલનું કાફિયાશાસ્ત્ર'ને સ્થાન આપવા બદલ લીલા પટેલ 'ઝલક'નો હૃદયપૂર્વક આભાર વ્યક્ત કરું છું.

તેઓએ કુલ ૧૦૫ ગઝલોમાંથી ૩૦ ગઝલોમાં 'લગાગા લગાગા લગાગા લગાગા' છંદનો જ પ્રયોગ કર્યો છે, તો એ જ છંદની ગઝલોમાંથી કાફિયા વૈવિધ્ય ૧૦ મતલા દ્વારા પ્રસ્તુત કરું છું.

(A)

"ગઝલમાં પ્રયુક્ત બધા જ કાફિયામાં ઓછામાં ઓછો એક અંત્યાક્ષર એકસરખો હોવો જોઇએ અને એના પહેલાના અક્ષરનો ફક્ત સ્વર એકસરખો હોવો જોઇએ."

(૧)
મળેલી પ્રતિષ્ઠાના પાયા તપાસો,
પહોંચ્યા જે રાસ્તે એ વાયા તપાસો.
ગઝલ ક્રમાંક : ૯
કાફિયા : પાયા – વાયા
કાફિયા-વ્યવસ્થા : આકાર+યા

ઉપરોક્ત ગઝલના બધા જ કાફિયામાં અંત્યાક્ષર 'યા' એકસરખો હોવો જોઈએ અને એના પહેલાના અક્ષરનો સ્વર 'આ' એકસરખો હોવો જોઈએ.

(૨)
દરદ કંઈ દવા કંઈ ને લઉં તો મટે કંઈ,
કરું પૂર્તતા એક બીજું ઘટે કંઈ.
ગઝલ ક્રમાંક : ૧૨
કાફિયા : મટે – ઘટે
કાફિયા-વ્યવસ્થા : અકાર+ટે

ઉપરોક્ત ગઝલના બધા જ કાફિયામાં અંત્યાક્ષર ‘ટે’ એકસરખો હોવો જોઈએ અને એના પહેલાના અક્ષરનો સ્વર ‘અ’ એકસરખો હોવો જોઈએ.

(3)
ડરો તો ડરાવે આ સંસાર એવો,
વળો પીઠથી મૂકશે ભાર એવો.
ગઝલ ક્રમાંક : 30
કાફિયા : સંસાર – ભાર
કાફિયા-વ્યવસ્થા : આકાર+ર

ઉપરોક્ત ગઝલના બધા જ કાફિયામાં અંત્યાક્ષર ‘ર’ એકસરખો હોવો જોઈએ અને એના પહેલાના અક્ષરનો સ્વર ‘આ’ એકસરખો હોવો જોઈએ.

(૪)
તને જોઈને પ્રેમ બસ ઓગળે છે,
ને તારા નયનમાં તમસ ઓગળે છે.
ગઝલ ક્રમાંક : ૭૭
કાફિયા : બસ – તમસ
કાફિયા-વ્યવસ્થા : અકાર+સ

ઉપરોક્ત ગઝલના બધા જ કાફિયામાં અંત્યાક્ષર ‘સ’ એકસરખો હોવો જોઈએ અને એના પહેલાના અક્ષરનો સ્વર ‘અ’ એકસરખો હોવો જોઈએ.

(B)

"જો એકસરખા અંત્યાક્ષરો પહેલાનો અક્ષર જોડાક્ષર અથવા અકારાંત લખાતો હોવા છતાં જોડાક્ષરની માફક હલન્તોચ્ચાર ધરાવતો અક્ષર હોય તો એ પણ બધા જ કાફિયામાં એકસરખો જ હોવો જોઇએ અને એના પહેલાના અક્ષરનો ફક્ત સ્વર એકસરખો હોવો જોઇએ."

(૫)
કરું છું હું આજ્ઞા વિનવણી નથી આ,
કરમ છે જીવનના પજવણી નથી આ.
ગઝલ ક્રમાંક : ૪૫
કાફિયા : વિનવણી – પજવણી
કાફિયા-વ્યવસ્થા : અકાર+વણી

ઉપરોક્ત ગઝલના બધા જ કાફિયામાં અકારાંત લખાતો હોવા છતાં જોડાક્ષરની માફક હલન્તોચ્ચાર ધરાવતો છેલ્લેથી બીજો અક્ષર 'વ' સહિત અંત્યાક્ષર 'ણી' એટલે કે અંત્યાક્ષરો 'વણી' એકસરખા હોવા જોઈએ અને એના પહેલાના અક્ષરનો સ્વર 'અ' એકસરખો હોવો જોઈએ. 'વિનવણી' અથવા 'પજવણી' કાફિયા સાથે ખતવણી, ખિલવણી, ભજવણી વગેરે જેવા કાફિયા લઈ શકાય પરંતુ લપસણી, છટકણી, ઉઠમણી વગેરે જેવા કાફિયા અયોગ્ય ગણાય છે કે જેમાં અકારાંત લખાતો હોવા છતાં જોડાક્ષરની માફક હલન્તોચ્ચાર ધરાવતો અક્ષર (અહીં છેલ્લેથી બીજો અક્ષર) અલગઅલગ હોય.

(૬)
મને લાગણીઓ ફસાવ્યા કરે છે,
પછી એ જ બાબત સતાવ્યા કરે છે.
ગઝલ ક્રમાંક : ૧૯
કાફિયા : ફસાવ્યા – સતાવ્યા
કાફિયા-વ્યવસ્થા : આકાર+વ્યા

ઉપરોક્ત ગઝલના બધા જ કાફિયામાં જોડાક્ષર 'વ્' સહિત અંત્યાક્ષર 'યા' એટલે કે અંત્યાક્ષર 'વ્યો' એકસરખો હોવો જોઈએ અને એના પહેલાના અક્ષરનો સ્વર 'આ' એકસરખો હોવો જોઈએ. 'ફસાવ્યા' અથવા 'સતાવ્યા' કાફિયા સાથે લાવ્યા, આવ્યા, ફાવ્યા વગેરે જેવા કાફિયા લઈ શકાય પરંતુ નાખ્યા, જાગ્યા, કાપ્યા વગેરે જેવા કાફિયા અયોગ્ય ગણાય છે કે જેમાં જોડાક્ષર અલગઅલગ હોય.

(C)

“જે કાફિયામાં એકસરખા અંત્યાક્ષરો ન હોય પરંતુ અંત્યાક્ષરોનો ફક્ત સ્વર જ એકસરખો હોય એવા સ્વરાંત કાફિયામાં અકારાંત કાફિયા વર્જિત છે. સ્વરાંત કાફિયામાં અકારાંત સિવાયના એટલે કે આકારાંત, ઈકારાંત, ઉકારાંત, એકારાંત અને ઓકારાંત કાફિયા લઈ શકાય.”

(૭)
રહી ગઈ અધૂરી કથા ગોઠવી છે
નસીબે કરેલી દશા ગોઠવી છે
ગઝલ ક્રમાંક : ૧૬
કાફિયા : કથા – દશા
કાફિયા-વ્યવસ્થા : આકારાંત

ઉપરોક્ત ગઝલના બધા જ કાફિયામાં ફક્ત અંત્યાક્ષરનો સ્વર ‘આ’ જ એકસરખો હોવો જોઈએ.

(૮)
મળી વેદના જિંદગીને કહે છે,
જુઓ આશ મારે ત્યાં પાણી ભરે છે.
ગઝલ ક્રમાંક : ૧૮
કાફિયા : કહે – ભરે
કાફિયા-વ્યવસ્થા : એકારાંત

ઉપરોક્ત ગઝલના બધા જ કાફિયામાં ફક્ત અંત્યાક્ષરનો સ્વર ‘એ’ જ એકસરખો હોવો જોઈએ.

(D)

અતિચુસ્ત કાફિયા-વ્યવસ્થામાં એકસરખાં સ્વરવાળા અક્ષરની સંખ્યા ચોક્કસ અનુક્રમમાં એકથી વધુ હશે. મતલામાં અતિચુસ્ત કાફિયા-વ્યવસ્થા હોવા છતાં આખી ગઝલમાં ફક્ત ચુસ્ત કાફિયા-વ્યવસ્થા જ નિભાવવી જરૂરી છે પરંતુ આખી ગઝલમાં મતલા મુજબની અતિચુસ્ત કાફિયા-વ્યવસ્થા નિભાવવામાં આવે તો ગઝલ વધુ નિખરે છે. પ્રસ્તુત ઉદાહરણમાં આખી ગઝલમાં અતિચુસ્ત કાફિયા-વ્યવસ્થા નિભાવવામાં આવી છે.

(૯)
મિલનની ઘડીઓ અહમ થઈ નડે છે,
મિજાજો જ ખુદના ગરમ થઈ નડે છે.
ગઝલ ક્રમાંક : ૩
કાફિયા : અહમ – ગરમ
કાફિયા-વ્યવસ્થા : અકાર+મ
અતિચુસ્ત કાફિયા-વ્યવસ્થા : અકાર+અકાર+મ

(૧૦)
ધરી હાથને ચાલનારા ગયા ક્યાં?
નજરથી મને પામનારા ગયા ક્યાં?
ગઝલ ક્રમાંક : ૨૬
કાફિયા : ચાલનારા – પામનારા
કાફિયા-વ્યવસ્થા : અકાર+નારા
અતિચુસ્ત કાફિયા-વ્યવસ્થા : આકાર+અકાર+નારા

ઉપર ઉદાહરણ ક્રમાંક ૬, ૭ અને ૮માં પણ આખી ગઝલમાં અતિચુસ્ત કાફિયા-વ્યવસ્થા નિભાવવામાં આવી છે.

(૬)
ગઝલ ક્રમાંક : ૧૯
કાફિયા : ફસાવ્યા – સતાવ્યા
કાફિયા-વ્યવસ્થા : આકાર+વ્યા
અતિચુસ્ત કાફિયા-વ્યવસ્થા : અકાર+આકાર+વ્યા

(૭)
ગઝલ ક્રમાંક : ૧૬
કાફિયા : કથા – દશા
કાફિયા-વ્યવસ્થા : આકારાંત
અતિચુસ્ત કાફિયા-વ્યવસ્થા : અકાર+આકાર

(૮)
ગઝલ ક્રમાંક : ૧૮
કાફિયા : કહે – ભરે
કાફિયા-વ્યવસ્થા : એકારાંત
અતિચુસ્ત કાફિયા-વ્યવસ્થા : અકાર+એકાર

આખા સંગ્રહમાં પ્રયોજેલ કુલ ૨૬ છંદો પૈકી ૨૫ છંદોના મતલા અહીં પ્રસ્તુત કરું છું.

(૧)
છંદ : લગાગા લગાગા લગાગા લગાગા
કરી તેં જીવનમાં સળી કેટલી છે?
કહેજે મને એ ફળી કેટલી છે?
ગઝલ ક્રમાંક : ૭૨

(૨)
છંદ : લગાગા લગાગા લગાગા લગા
હજી ક્યાં થયા છે સહજ આપણે,
કરી દઈએ રજનુંયે ગજ આપણે.
ગઝલ ક્રમાંક : ૭૯

(3)
છંદ : ગાલગા ગાલગા ગાલગા ગાલગા
માન્યતા માન્યતામાં જરા ફેર છે,
કોઈ માટે શહદ કોઈનું ઝેર છે.
ગઝલ ક્રમાંક : ૯૭

(૪)

છંદ : લગાલગા લગાલગા લગાલગા લગાલગા

હશે સમય દવા છતાં દવા ના કામ આવતી,
રહે છે દર્દ એકલું સભા ના કામ આવતી.

ગઝલ ક્રમાંક : ૮૦

(૫)

છંદ : લગાગાગા લગાગાગા લગાગાગા લગાગાગા

દરદ આપી દવા નામે મલમ વેચાય છે અહીંયાં,
બધું સારું થશે એવો ભરમ વેચાય છે અહીંયાં.

ગઝલ ક્રમાંક : ૧૦

(૬)

છંદ : લગાગાગા લગાગાગા લગાગાગા લગાગા

વધારે થાય તો આરામ પણ થકવ્યા કરે છે,
હૃદય અંકિત થયેલાં નામ પણ થકવ્યા કરે છે.

ગઝલ ક્રમાંક : ૬

(૭)

છંદ : લગાગાગા લગાગાગા લગાગાગા લગા

વલોવાઈ જો અંતર તો કવિતા થાય ને!
વહે ટીપુંયે ટીપું તો સરિતા થાય ને!

ગઝલ ક્રમાંક : ૭૮

(૮)

છંદ : લગાગાગા લગાગાગા લગાગાગા

જગત આખું વિવેચકથી ભરેલું છે,
નકામી સાવ રકઝકથી ભરેલું છે.

ગઝલ ક્રમાંક : ૭૦

(૯)
છંદ : લગાગાગા લગાગાગા લગાગા
આ બળતામાં ઘી હોમાયું છે ચોક્કસ,
ને વાર્તામાં એ ચર્ચાયું છે ચોક્કસ.
ગઝલ ક્રમાંક : ૯૯

(૧૦)
છંદ : ગાલગાગા ગાલગાગા ગાલગાગા ગાલગાગા
દેશ માટે ઘર ને માનું વ્હાલ છોડી જાય સૈનિક,
પત્ની ને માના ભરોસે બાલ છોડી જાય સૈનિક.
ગઝલ ક્રમાંક : ૧૦૪

(૧૧)
છંદ : ગાલગાગા ગાલગાગા ગાલગાગા ગાલગા
સ્નેહભીની આંખને રાખું સદા વહેવારમાં,
ભાવમાં પાછું મળે છે એ જ તો સંસારમાં
ગઝલ ક્રમાંક : ૩૭

(૧૨)
છંદ : ગાલગાગા ગાલગાગા ગાલગાગા ગા
સાંભળી હર વાત અપનાવી નથી લેતી,
અણસમજનું જ્ઞાન અજમાવી નથી લેતી.
ગઝલ ક્રમાંક : ૬૯

(૧૩)
છંદ : ગાલગાગા ગાલગાગા ગાલગાગા
આવ સાથે પાનખરની ડાળ થાશું,
તું હશે તો કાળનોયે કાળ થાશું.
ગઝલ ક્રમાંક : ૧૩

(૧૪)
છંદ : ગાલગાગા ગાલગાગા ગાલગા
હસતું મ્હોરું પહેરવાનું બહુ થયું,
જાત સાથે બાઝવાનું બહુ થયું.
ગઝલ ક્રમાંક : ૫૬

(૧૫)
છંદ : ગાલગાગા ગાલગાગા
જીવવાનું ઝાડ થઈને,
કે પછી કો' પ્હાડ થઈને.
ગઝલ ક્રમાંક : ૪૪

(૧૬)
છંદ : ગાગાલગા ગાગાલગા ગાગાલગા ગાગાલગા
અંતરમાં એક આશા લઈને પોષતાં પણ આવડે,
હું સ્ત્રી છું ને તેથી તો એને ત્યાગતાં પણ આવડે.
ગઝલ ક્રમાંક : ૬૪

(૧૭)
છંદ : ગાગાલગા ગાગાલગા ગાગાલગા ગાગા
કંઈ કેટલું ડૂબ્યા કરે બે પાંપણો વચ્ચે,
ને એ જ પાછું તરવરે બે પાંપણો વચ્ચે.
ગઝલ ક્રમાંક : ૬૨

(૧૮)
છંદ : ગાગાલગા ગાગાલગા ગાગાલગા
વરસો થયાં મનને બદલ કરતાં મને,
ના આવડી કોઈ નકલ કરતાં મને.
ગઝલ ક્રમાંક : ૨૩

(૧૯)
છંદ : ગાગાલગા ગાગાલગા
સોંપ્યું હતું જે તત ગણી,
એને તમે ચાહત ગણી.
ગઝલ ક્રમાંક : ૩૩

(૨૦)
છંદ : ગાગાગાગા ગાગાગાગા ગાગાગાગા ગાગાગા
સારું નરસું જોવા માટે દુનિયા પાછળ ઊભી છે,
પાણીમાંથી પોરા માટે દુનિયા પાછળ ઊભી છે.
ગઝલ ક્રમાંક : ૪

(૨૧)
છંદ : ગાગાગાગા ગાગાગાગા ગાગાગાગા ગાગા
હોય સલામત જીવન તારા મમતાના પાલવમાં,
પ્રેમ ભરેલાં સ્પંદન તારા મમતાના પાલવમાં.
ગઝલ ક્રમાંક : ૫૫

(૨૨)
છંદ : ગાગાગાગા ગાગાગાગા ગાગાગાગા
સાવ નકામી થઈ ચર્ચામાં હું શું બોલું?
પાછળથી પડતા પડઘામાં હું શું બોલું?
ગઝલ ક્રમાંક : ૮૬

(૨૩)
છંદ : ગાગાગાગા ગાગાગાગા ગાગાગા
દુનિયા શું છે? વૃત્તિઓનો મેળો છે,
વ્હેણ મળે ત્યાં વહેતો રહેતો રેલો છે.
ગઝલ ક્રમાંક : ૮

(૨૪)
છંદ : ગાગાગાગા ગાગાગાગા
જીવાયું મન ઝટકી ઝટકી,
ડગ માંડ્યા પણ અટકી અટકી.
ગઝલ ક્રમાંક : ૧૫

(૨૫)
છંદ : ગાગાગાગા ગાગાગા
જીવન જીવ્યા જાત ઘસી,
મ્હેક ઊઠી ઓકાત ઘસી.
ગઝલ ક્રમાંક : ૪૧

ઉદય શાહ

૧૧૫/એ, ધર્મિન નગર,
કબીલપોર,
નવસારી – ૩૯૬૪૨૪.
(મો) ૯૪૨૮૮૮૨૬૩૨
Websites : www.sites.google.com/site/udayshahghazal

*****